

УДК 81'373; 001.4

А.Б. Жиекбаева*, А.Ж. Боранбаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
*e-mail: aigul.kaznu@mail.ru

Қазақ тіліндегі парсылық діни терминдер

Мақалада қазақ тілі мен парсы тілінің байланыстарын тарихи-мәдени факторлар тұрғысынан қарастырылып, оған арнайы тоқталып, өткен тарихқа қысқаша шолу жасалған. Мақалада парсы кірме сөздерінің қазақ тілінің фонетикалық ережелеріне бағына отырып, парсылық қалыптарын сақтағаны туралы баяндалады.

Түйін сөздер: салалық терминдер, парсы кірме сөздері, тілдік белгілер, саяси-экономикалық қарым-қатынастар.

А.Б. Жиекбаева, А.Ж. Боранбаева

Религиозные термины персидского происхождения в казахском языке

В статье рассматриваются религиозные термины персидского языка, которые часто употребляются в бытовой жизни казахов. Также сделан сопоставительный анализ дефиниций из толковых словарей казахского и персидского языков.

Ключевые слова: религиозные термины, культурно-исторические связи, ислам.

A.B. Zhiyekbaeva, A.Zh. Boranbayeva

Religious terms of Persian origin in the Kazakh language

The article also considers some of religious terms which were borrowed from Farsi and still being used in the modern Kazakh language and Kazakh people's everyday life. There have been made comparative work on definitions of these religious terms.

Key words: religious terminology, cultural and historical ties, Islam.

Қазақ тіліндегі парсы сөздерінің енуі өте ертедегі иран-түркі тарихи байланыстарынан, яғни арабтардан да бұрын басталады, бұған дәлел болатын тарихи деректер тарихқа қатысты ғылыми еңбектерде өте мол. Тіпті ежелгі Қазақстан территориясын мекендеген тайпалар қай тілде сөйледі деген мәселе күні бүгінге дейін талас туғызып келеді. Еуразия кеңістігін мекендеген түрлі тайпалар үнемі қарым-қатынаста болған. Қазақ тіліндегі араб және парсы кірме сөздерінің ену тарихын білу үшін қазақ халқы мен араб, парсы халықтарының арасындағы қарым-қатынас тарихын зерделеу керек. Ғалымдар арабтар мен қазақ халқы арасындағы қарым-қатынасты ислам дінінің таралуымен байланысты қарастырады. Сегізінші ғасырда ислам дінінің таралуына байланысты діни әдебиет, халық арасына ауызша тараған діни қисса-дастандар арқылы жүзеге асқан рухани байланыс болса, парсы халқы мен түркі тайпалары арасындағы байланыс қоян-қолтық аралас-құраластықта негізделгенге ұқсайды. Екі халық арасындағы

байланыстың тамыры исламға дейінгі дәуірде, тым ертеден бастау алады. Иран тілінен сөз қабылдауда біздің заманымыздың I ғасырында Жетісуға келіп қоныстанған соғдылардың да рөлі үлкен болған [1, 18б.]. VII-IX ғасырларда соғдылар тілі Мервтен бастап Монғолдарға дейінгі, Хорезмнен Солтүстік Үнді жеріне дейінгі ұлан-ғайыр кеңістікті алып жатқан халықтардың халықаралық қарым-қатынас жасау құралы болды деген пікір де бар [1, 56 б.].

Ирантанушы Е.Э.Бертельс түркі-иран байланысының кемінде екі мың жылдық тарихы бар деп атап көрсетеді, бұл екі халықтың тарихы мен мәдениетінде ортақ тұстардың көп болуының себебін содан көреді [2, 72б.]. Түркілердің иран тілді халықтардың бірі – соғдылармен байланысын айғақтайтын тарихи деректер де мол. Соғдылар түркілермен сауда-экономикалық қарым-қатынас жасаған, Жібек жолын бақылау түгелдей соғдыларды қолында болған [3, 430б.]. Түркілер мен иран тілдес халықтар арасындағы ертедегі тарихи-

мәдени және тілдік байланыстарға қатысты деректер В.В. Бартольд, Е.Э. Бертельс, И.М. Оранский еңбектерінде кездеседі.

Түркілер мен иран тілдес соғдылықтар байланысы туралы М.Қашқари сөздігінде (XI в.) айтылады. Атақты бабамыз Исфиджаб, Баласағұн, Тараз секілді Жетісу қалаларының тұрғындары екі тілде – түркі және соғды тілдерінде сөйлегенін айтады [4, 545б.].

VIII ғасырда Орта және Орталық Қазақстанда ықпалды болған соғды тілін парсы-дари тілі ауыстырады. Ислам діни келгеннен кейін бұл территориялық аймақта араб тілі мен жаңа парсы тілі жарыса қатар қолданылып, ықпалға ие болу үшін күреске түседі. Бірақ жаңа парсы тілі әдебиеттің тілі, оның ішінде поэтикалық шығарманың тілі қызметін атқарған. Ал араб тілі ең алдымен Құранның тілі, ислам дінінің тілі ретінде қолданылады. Мұсылман мәдениеті мен дінінің ықпалы күшейген уақыттан бастап, түркі тіліне араб сөздері ене бастайды. Осы жерде парсы тілі дәнекер тіл қызметін атқарады, яғни араб тілі түркі тілдеріне парсы тілі арқылы сатылай енеді. Осылайша түркілерде парсы тілі әдебиет пен поэзияның тілі болса, араб тілі ғылым мен дін тілі ретінде үлкен беделге ие болды.

Орта ғасырлардағы түркі-қазақ және парсы мәдени байланыстары жөніндегі деректерді Мұхаммед Хайдар Дулаттың «Тарих-и Рашиди» атты еңбегінен де мол табамыз. Бұл тарихи-мәдени жәдігерді зерттеуші ғалым Ислам Жеменей Мұхаммед Хайдар Дулат өмір сүрген заманға дейінгі (XVI ғасырға дейін) X-XII ғасырларды түркі-араб-парсы үштігінің алтын дәуірі деп атай келіп, бұл кезеңді араб, парсы, түрік халықтарының дамуындағы ренессанс деп атайды. Бұл кезеңде Тұран жерінде Түркістан, Баласағұн, Тараз, Бұқара, Самарқан, Иранда Исфахан, Нишабур, Рей, араб өлкелерінде Бағдат, Шам және Мысырдағы жоғары оқу орындарының есігі үш елдің талапты, дарынды иелеріне айқара ашық болды [5, 279б.].

Өз заманының алдыңғы қатарлы азаматы болған Мұхаммед Хайдар Дулат Шыңғыс хан ұрпақтарының тарихын парсы тілінде жазуы сол кезең үшін табиғи құбылыс болатын. Осы кезеңдегі тарихи еңбектер, атап айтқанда Шыңғыс хан заманынан бастап, монғол тарихымен қатар түрік халықтарының тарихын баяндайтын Ата Мәлек Жовейнидің «Тарих-и

Жоһангошай» /1259 ж./, Рашидеддин Фәзлолланың «Жәми-ат-Тауарих» т.б. тарихи еңбектер парсы тілінде жазылды [5, 280б.]. Парсы және араб тілдері тек тарих саласында ғана емес, сонымен бірге әдебиетте де орын алғанын келтіре отырып, И.Жеменей түркі мәдениетіндегі бұл феноменнің араб, парсы тілдік және әдеби ықпалынан қалыптасқандығын мойындау керектігін ескертеді [5, 281б.].

Араб халифатының әлсірей бастауымен бірге араб тілінің қолданылу аясы да біртіндеп тарыла бастайды. Парсы тілі осы тұста араб тілін әкімшілік басқару және әдебиет саласынан біртіндеп ығыстырып шығара бастайды. Орта ғасырлардағы тарихи шығармалар мен әкімшілік-басқару кеңсесінің қағаздары парсы тілінде жазылады. Орта Азиядағы әкімшілік іс қағаздарын парсы тілінде жазу, құжаттарды осы тілде толтыру дәстүрі XIX ғасырдың аяғына дейін жалғасқан.

Зерттеу барысында қазақ және парсы тілінің байланысы тығыз болғанын байқаймыз.

Аралас-құралас өмір сүргендіктен парсы тілінен тұрмыс-тіршілікке байланысты, әсіресе ислам діни пайда болғаннан бері діни сөздердің парсы тіліндегі варианттары көптеп қолданыла бастады. Бұның басты себебі ислам дінін уағыздайтын төрт діни мазхабтардың бірі болып табылатын Абу Ханафия мазхабы парсы тілінде уағыздар жүргізетін болған. Ислам негіздерін түсіндіру парсы тілінде жүргізілген, сол себепті парсылық діни терминдер қазіргі уақытта дейін жиі қолданысқа ие болып отыр.

Дін терминдері мен олардың қолданылатын ортасы діни мәтіндерді сараптай келе, қазіргі қазақ тіліндегі діни терминдерді екіге бөлуге болады: араб текті терминдер және парсы текті терминдер. Парсы тектілері көп болмаса керек, құдай, пір, ораза, періште, пейіш, намаз, ақшам, күнә, пірадар, күнакар, тозақ, құтпан, пешене, сияқты халыққа жақсы таныс терминдерді жатқызуға болады. Енді осы сөздерге тоқталып өтсек.

نماز (нәмаз). Зат. 1- Сәждеге бас ию, 2- Мұсылмандар күніне 5 рет оқитын ғибадат [6, 4810б.].

Намаз сөзі парсы тілінен. Намаз (ар. نماز) зат. діни. Ислам дінін ұстаған діндар адамдардың мұсылмандық бес парызының негізгісі. Аллаға бағыштап күніне бес рет бекітілген қимыл ишараттар жүйесіне сәйкес

белгіленген уақыт бойынша, Құран сүрелері мен дұға оқып өтейтін құлшылығы. Руза, намаз, зекет, хаж –талассыз іс, жақсы болсаң, жақсы тұт бәрін тегіс. Бастапқы үшін бекітпей, соңғы төртті, Қылғанменен татымды бермес жеміс (Абай, Тол.жин) [7, 469б.]. Бұл сөз Қазақ тілінің әдеби сөздігінен алынған. Көріп отырғанымыздай намаз сөзінің түп-төркіні араб тілі деп берілген. Осы сияқты қателер сөздікте орын алғанын байқаймыз.

Намаз сөзі парсы тілінде басқа сөздермен қолданып, сөз тіркестерін құрайды. Солардың бірі – намазхан.

(*نمازخان* – намазхан) = (*نماز*)+(*خان*) – намаз оқушы, «хан» сөзі «оқу (*خواندن*)» етістігінің осы шақ негізі [7, 775б.]. Намазхан – Намазға жығылған, ислам діні жолына берілген адам. Неше бәйт, намазхандар көп пұл берер, Шапшаң жүр, шаһарыңда тұрма, – дедім (Бабалар сөзі) [7, 472б.].

نماز-э шам (намаз-э шам) изафеттік сөз тіркесі. Күн ұясына батар шақтағы намаз [6, 4810]. Намазшам – Кешкі намаз оқылатын кез, ақшам. Намазшамнан өткенде, Құптан мезгіл жеткенде құлағына батырдың Бір дауыс кеп шулайды (Батырлар жыры) [7, 472б.].

جای نماز (джа-и намаз) – Бөлменің еденіне немесе жерге жайылып, үстіне намаз оқылатын кішкентай кілемше [6, 1212б.].

Жайнамаз: зат.діни. Намаз оқыған кезде ұшын Мекке (құбылаға)жаққа қаратып төсейтін, бас жағы күмбездене бейнеленген намаз кілемшесі. Жайнамазыңды арақпен Боя десе мұңғыл пір, таза жүрек жол білген, Болса айтқаны істе, жүр (Ш.Құдайбердиев, Шығ) [7, 586 б.].

Қазақ тілінде бес намаз уақытының үшеуін атауда парсы тілінен енген сөздері қолданылады.

آقشام (ақшам) – *آق* – ақ (түрік сөзі), *شام* – кеш (парсы сөзі), күрделі зат есім. Түннің бас кезі, күннің батар шағы [6,74б.; 8, 141б.]. Қазақ әдеби тілінің сөздігінде ақшам сөзінің мынадай мағыналары келтіріледі: зат.

1. Қараңғы түсе бастаған кез, іңір, апақсапақ кез. Күн батыста әлі де ақшамның ақ таңлағы жоғалған жоқ (С.Сейфуллин, Әңгім).

2. діни. Күн батып, ымырт түскенде оқылатын намаз. Бүгін де солай азан шақырылып, ақшам оқылған соң Шалматай пәтеріндегі көп кісі ауыз ашуға отырды (І. Жансүгіров, Шығ) [7, 287б.]. Сонымен қатар

намаз уақытын білдіретін *نماز* (пишин нәмаз), күрделі сын есім.1.Намазды басқаратын имам, жамағаттың имамы. 2. Түскі намаз, бесін намаз [6, 941б.; 8, 741б.]. Бесін намазы: діни. Күні бойы оқылатын парыз намаздың екіншісі. Күн төбеден ауғаннан кейінгісі. Ақсақалдар әңгімесі біткен кезде, бесін намазы да болып қалған екен (І.Есенберлин, Жанталас) [8, 298б.].

نماز خفتن (хофтән) салт етістік. Ұйықтау. *نماز خفتن* (нәмаз-и хофтән) – түнгі ғибадат, құптан намазы [8, 1431б. ; 6, 600 б.]. Хофтән сөзі парсы тілінде намаз сөзімен изафеттік тіркесте түнгі намаз мағынасын білдіреді. Құптан : зат.діни. 1. Бес уақыт оқылатын намаздың ең соңғысы; бесінші намаз. Намазшам болды, күн батты, құптанның болды уақыты (Алпамыс). 2. Құптан намаз оқылатын мезгіл (түнгі сағат 10-11 аралығы). Намазшамнан өткенде, Құптанға уақыт жеткенде, Ақберенді байлады, Қарынға найза байлады (Жамбыл, Шығ) [7, 457б.].

Жоғарыда келтірілген сөздер парсы тіліндегі қалпын сақтай отырып, қазақ тілінің фонетикалық ережелеріне бағынған.

Қандай да бір тілге енген кірме элементтердің өздеріне ғана тән нақты белгілері туралы мәселені көтеріп, оған ден қойған ғалымдар Я.К.Грот, Е.Ф.Карский, Г.Павский, Г.Ф.Брандт секілді ғалымдардың көтерген мәселесі қазіргі лингвистикада өзектілігін жойып, ендігі жерде кірме элементтердің қабылдаушы тілдегі игерілу проблемасына қарастыруға әкелді. Дегенмен, кейбір ғалымдар кірме элементтердің бірқатар сыртқы белгілеріне қарап, оларды айқындауға болатынын айтады. Тіл білімінде мұндай белгілер саны алтау:

- 1) фонетикалық,
- 2) графикалық,
- 3) морфологиялық,
- 4) сөзжасамдық,
- 5) синтаксистік,
- 6) семантикалық.

Қазақ тілі фонетикалық жүйесінің біраз ерекшеліктері әр түрлі дәуірде басқа мәдениеттермен, тілдермен қарым-қатынаста болудың, әр түрлі байланысқа түсудің нәтижесі іспеттес қалыптасқаны жөніндегі пікірлер айтылып келеді [9, 52б.]. Шығыс сөздері қазақ тілінде белгілі бір дәрежеде игерілсе де, оларды өзге лексикалық бірліктерден окшаулап, бөлектеп тұратын белгілері жоқ емес.

Араб-парсы кірме сөздерінің фонетикалық белгілеріне олардың құрамындағы қазақ тілінің табиғатына тән емес дыбыстардың болуын жатқызамыз. Қазақ тіліндегі п дыбысынан басталатын сөздердің дені араб, парсы тілдерінен енген. Түсіндірме сөздікте олардың жалпы саны 991 болса, оның дені кірме болып келеді [10, 67б.]. Мысалы: *пейіш, пайда, парыз, пайыз, пікір, перзент, пайым, пақыр, пір, періште, пәтуа, патша, пәрмен, парық, парақ*. П дыбысынан басталатын сөздердің кірмелігін танытатын белгінің бірі олардың әрқайсысының **б**-дан басталатын фонетикалық вариантының болатындығында. Сөз басындағы **б** мен **п** айтуда, тіпті жазуда да кейде жарысып жүреді: байым – пайым, балуан – палуан, барабар – парпар, батсайы – патсайы, бәле – пәле, бұйда – пида, балау – палау, бәтуа – пәтуа, бейіл – пейіл, пенде – бенде, бісміллә – пісміллә т.б. [10, 67б.].

بهشت (беш-ешт – орта парсы тілінде – ваишт, ең тәуір жер), күрделі зат есім. Жақсы адамдар өлгеннен кейін баратын ауасы таза, молшылық-берекет бар жер. Пейіш, жаннат [7, 425б.; 9, 613б.].

Пейіш: зат. 1. діни «О дүниедегі» ұжмақ, жаннат. Молдалар намаз оқысақ, пейішке барасың дейді ғой, кім біледі (О.Сәрсенбаев, Бақыт). 2. ауыс. Керемет ғажап нәрсе, рақат – Әрдайым ашық вокзалы, Перронда күтер туыстай, құрдастың үйі – абзалы, Пейіштен артық тыныстай (К.Салықов, Жезкиік) [7, 349 б.].

پاک (пак – орта парсы тілінде –пак), сын есім. 1. Таза, ластанбаған. 2. Қарапайым, араласпаған. 3. Жарық, жарқыраған. 4. Мөлдір. 5. Пәк, күнәсіз [6,666 б.; 8, 53б.].

Пәк (ир. پاک) сын. 1.Таза, адал,шынайы, кіршіксіз. Сол сұлулар үшеуі де пәк, мөлдір, кіршіксіз жүрегімен Оқжетпесті өлердей сүйіпті-мыс (Ә.Нұршайықов, Менің Қазақстаным). 2. Адал, бүлінбеген, бұзылмаған. Өзі пәк болған соң Үриядай «апаның» айла қоқан-лоққысына барынша сенеді Айбала (А.Тоқпанов, Бүгінгі) [7, 332 б.].

پروردگار (пәрвәрдегар), іс-әрекет осы шақ есімше. 1. Тәрбиеші. 2. Патша. 3. Алланың атауларының бірі [6, 764 б.].

Пәруардигер: зат. Пәруардігер. Пұл үшін қызықпассың, сен де бір ер, Сені маған кез қылған пәруардигер, Бір құданың хақы үшін мен тілеймін, Қабыл көр сертім үшін қолыңды бер! (Абай, Тол.жин) [7, 340 б.].

Пәруардігер: پروردگار зат. діни. Жаратушы, Алла, Құдай. «Уһ!» Пәруардігер-ай-деп, күңіреніп қатты күрсінгенде, қараша үйдің түндігі желп ете түскендей болды (Ә. Бөкеев, Ұйқым келмейді) [7, 340 б.].

پری (пери – орта парсы тілінде – пәрик), зат есім. 1. Жын 2. Жаман рух, дию. 3. Әдемі әйел (тенеу) [6, 769 б.; 8, 299 б.].

Пері (ир. پری) зат. миф. 1. Діни сенім бойынша, аспанда су ішінде тіршілік ететін жамандық пен зұлымдықтың күш иесі. Сонадай жерде, ылдида қарауытқан бидайық шетінде бірдеме қараңдайды, қыбырлағандай болады. Бұл не? Мал дейін десем, шоқиып отырған тәрізді. Құс деуге –қомақтырақ. Жын ба? Пері ме? Сайтан ба? 2. ауыс. Жынды, есерсоқ, долы кісі. Ол осы ауылдарға кеп түскенде, қасына ере келіп, Қызылқайнардағы ауылдардан асығыс лау мініп, Ақтомарға, Бөкеншіге қарай құйықтыра, құтыра шауып, өткен атшабарлар болған. Олар: Далбай, Жақай дейтін бүлік, сотқар, жаңа перілер (М.Әуезов, Шығ). 3. ауыс. Әдемі, ерекше сұлу қыз. Гаухардай көзі, Бұлбұлдай сөзі, Жаннан асқан бір пері. Жүзі бар айдай, Мінезі майдай, Өзгеден артық жері (Ш. Құдайбердиев, Шығ) [7, 361б.].

پیر (пир) сын есім, зат есім. 1. Қарт 2. Ежелгі. 3. сопылық термин. Ұстаз, муридтердің ұстазы, шейх [6, 884 б.; 8, 784б.].

Пір (ар. پير) зат. 1. діни. Діни қауымдастықтың басшысы, жетекшісі. Баршасы үшбуларды пірім деді, Хазірет ақылы дана білімді еді. Патшадан қазақ үшін муфти сұрап, Өзінен халықтың қамын бұрын жеді (Кердері Әубәкір, Қазағым). 2. миф. Адамдарды желеп-жебеуші, әулие. – Шырағым, ата-бабаңа пірлердің дұғасы тиген, бақ қонып, қыдыр дарыған (Ж. Аймауытов, Шығ). 3. ауыс. Сиынушы, демеуші, сүйеуші. Менің пірім – Сүйінбай, Сөз сөйлемен сиынбай. Сырлы сұлу сөздері, маған тартқан сыйындай (Жамбыл, Шығ.жин) [7, 422 б.].

پيشانی (пиш-ан-и – орта парсы тілінде – пешаник), күрделі зат есім. Шаш өсетін жерден каска дейін аралықта болатын беттің жоғары жағы. Маңдай [7, 909; 9, 709].

Пешене (ир. پيشانی) зат. Жазмыш, тағдыр. Не көрсем де осы өлеңім –пешенемнен көремін (Ш.Әлдибекұлы, Тағы бір) [7, 668 б.].

Пайғамбар (ир. پيغمبر – пайғам –хабар және алып барушы) зат. діни. 1. Қауымға Алла ақиқатын жеткізіп, Құдайдың барлығы мен

бірлігін мойындауға шақырушы елші. Бұл айтылған үш хокләттің иелерінің алды – пайғамбарлар, онан соң әулиелер, онан соң хақимдер, ең ақыры кәміл мұсылмандар (Абай, Толық жин). 2. Мұхаммед пайғамбар. Пайғамбарды көрген жоқ жұрттың бәрі. Пайғамбардың сипаты сендей ме екен, Орақ мұрын, шегір көз, ақжал сары, – дейді (М.Жұмабаев, Шығ) [7, 271 б.].

Қазақ тілінде кеңінен қолданылып жүрген *пенде* сөзі парсы тілінен енген. Парсы тілінде беретін мағынасы *بندە* (бәндә) (е) – орта парсы тілінде – бәндәк, көне парсы тілінде – бәндәкән) – 1. Құл. 2. Нөкер, қызметші. 3. Бағынышты. 4. Мен, айтушы, 1-жақ [6, 588 б., 8, 318 б.]. Пенде. 1. зат. 1.Тірі жан, адам, кеудесінде

жаны бар тіршілік иесі. Білімдіге жол табылмай ма? Іздесе пендеге жол табылмай ма? Ақты қойып, арамды әдет етсек, Денеміз дозаққа өзі жағылмай ма? (Ш.Құдайбердиев, Шығ). 2. діни. Құдайдың құлы. Өзі мың есіткенім осылайды, Байтақ жұрт патшаға құл басыбайлы. Бай болмақ, жарлы болмақ, бір Құдайдан, Пендені жалғыз Алла асырайды (Кердері Әубәкір, Қазағым) [7, 350 б.].

Қазақ тілінде құрастырылған сөздіктерде парсы тілінен енген кейбір сөздердің шыққан тегі арабтық деп келтірілген. Осы іспеттес олқылықтарды болашақта болдырмау мақсатында, тілді білетін мамандардың сөздіктер жасауда өздерінің үлесін қосуы қажет деп ойлаймыз.

Әдебиеттер

- 1 Baipakov K.M., Erzakovich L.B. Drevnie goroda Kazaxstana. – Alma-Ata.: 1971.
- 2 Bertels E.E., Istoriya tadzhiksko-persidskoi literatury. – Moskva.: Vostochnaya literature, 1960. – 560 s.
- 3 Bartold B.B. Raboty po istorii i filologii tyurskix i mongolskix narodov. – M.: Vostochnaya literature, 2002. – 757 s.
- 4 Gafurov B.G. Tadzhikey. Drevneishaya, drevnyaya i srednevekovaya istoriya.-Moskow.: Nauka, 1972.
- 5 Zhemenei I. Muhammad Haidar Dulat (1499-1551) tarihsy-qalamger. – – Almaty.: Zerde, 2007.
- 6 Moin Mohammad. Farkhang-I farsi. J- 1,2,4. – Tehran.: Sepehr, 1375.
- 7 Qazaq adebytilinin sozdigi. 1, 3, 5, 10,11,12- T. Almaty.: Arys baspasy, 2006.
- 8 Dehkhoda Aly Akbar. Logatname-ye Dehkhoda. J – 2, 11, 12, 13, 21, 37, 48. Tehran.: Sirys, 1375.
- 9 Syzdyqova R. Yasauı «Hikmetterining » tili. – Almaty.: Sozdik-Slovar, 2004. – 552 b.
- 10 Myrzabekten S. Qazaq tilinin fonetykasy. Oququraly. – Almaty.: Qazaq universitety, 2004.